

H.V.Qasımzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
humayqasimzadeh@mail.ru

SOMATİK FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ İSTİFADƏSİ

Xülasə

Hər bir dilin lüğət tərkibində onun frazeoloji birləşmələrinin rolu əvəzolunmazdır, həmin birləşmələr dilin təsir gücünü artırır. Bu məqalə İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeoloji birləşmələrin istifadəsi haqqındadır.

Somatizmlər kimi də tanınan somatik frazeologizmlər dilin ən qədim leksik qatını təşkil edir. Somatik frazeologizmlər dilin ifadəliliyində, onun emosionallığında xüsusi rol oynayır, onların əsas xüsusiyyətlərindən biri obrazlı, emosional və ifadəli olmasıdır.

Tədqiqata ingilis və azərbaycan dillərində baş, ağız, ürək, və əl komponentləri olan somatik frazeologiyalar daxil edilmiş.

УПОТРЕБЛЕНИЕ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

Роль фразеологических сочетаний в лексике любого языка незаменима, эти сочетания делают язык более выразительным.

Эта статья об использовании соматических фразеологизмов в английском и азербайджанском языках.

Соматическая фразеология, также известная как соматизмы, является древнейшим лексическим пластом языка. Соматические фразеологии играют особую роль в выразительности языка, его эмоциональности, одним из основных их признаков является образность, эмоциональность и экспрессивность.

В исследование включены соматические фразеологизмы с компонентами "голова", "рот", "сердце" и "рука" в английском и азербайджанском языках.

USAGE OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES

Summary

The role of phraseological combinations in the vocabulary of any language is irreplaceable, these combinations make the language more expressive. This article is about the use of somatic phraseological units in English and Azerbaijani languages.

Somatic phraseology, also known as somatisms, is the oldest lexical layer of the language. Somatic phraseologies play a special role in the expressiveness of

language, its emotionality, one of their main features is that they are figurative, emotional and expressive.

Somatic phraseologies with head, mouth, heart, and hand components in English and Azerbaijani languages are included in the study.

***Açar sözlər:** somatizm, frazeologizm, somatik frazeoloji birləşmələr, Azərbaycan dili, ingilis dili*

***Ключевые слова:** соматизм, фразеология, соматические фразеологизмы, азербайджанский язык, английский язык*

***Key words:** somatism, phraseology, somatic phraseological units, the Azerbaijani language, the English language*

Hər bir dil elə xarakterik ifadə və birləşmələrə malikdir ki, onlar başqa dillərdə tam olaraq başa düşülmür. Bütün sözlərin mənasını başa düşsək, cümlənin qrammatik strukturunu anlasaq da yenə çəşqınlıq yaradır. Dilin bu vahidləri frazeologizmlər və ya frazeoloji birləşmələr termini ilə ifadə olunur.

Frazeologizmlər dilin leksik sisteminə daxil olan elə vahidlərdir ki, onlar məna xüsusiyyətlərinə görə xüsusi qrup yaradır və sintaktik cəhətdən tərkib hissələrinə bölünməyib bütövlükdə cümlə üzvü olurlar. Bu qrupa daxil olan sözlər adi sözlərdən, adlardan ona görə fərqlənir ki, onların tərkib hissələrinə daxil olan sözlər öz müstəqil mənasını itirir və birləşmə tərkibində ümumi bir mənanın yaranmasına xidmət edir. (1, s. 184)

Frazeoloji birləşmələrin böyük bir qrupunu insan orqanizmi ilə bağlı olan ifadələr təşkil edir. Belə frazeologizmlərə “somatik frazeologizmlər” (yunan dilində “soma” “bədən” deməkdir) deyilir. Məsələn, ingilis dilində to cock one’s nose – lovğalanmaq, to be sick at heart – məyus olmaq, üzgün olmaq, to stick somebody’s throat – deməyə dili gəlməmək, to knock the nonsense out of someone’s head - abırını almaq, to give mouth - açıq söyləmək, turn one’s brain - bir kəsin ağı başından çıxmaq, to be on everybody’s lips - adı dildən-dilə düşmək, to lie in someone’s throat - ağ yalan demək və s. Azərbaycan dilində əldən tutmaq, ağzı qızıışmaq, ayağını yorğanına görə uzatmaq, gözdən düşmək, dabana tüpürmək, ciyəri yanmaq, gözü arxada qalmaq, ağzı isti yerdə olmaq və s.

“Somatik” terminini dilçiliyə ilk dəfə eston alimi F.Vak təqdim etmişdir. Eston dilinin frazeoloji vahidlərini araşdırarkən, o, belə nəticəyə gəlir ki, bədən üzvləri frazeologizmin qədim əsaslarından biridir. “Frazeoloji somatizm” termini isə ilk dəfə E.M.Mordkoviç tərəfindən “Somatik frazeologizmlərin semantik-tematik qrupları” məqaləsində istifadə edilmişdir. (4)

Somatik frazeoloji vahidlərdə hər bir xalqın adət-ənənələri, tarixi inkişaf mərhələləri, düşüncə tərzı, bu və ya digər həyat hadisələrinə münasibəti əks olunur. Somatik birləşmələr milli səciyyə daşıyır.

L.Smit somatik frazeoloji vahidləri “bədən idiomları”, “idiom nitqin ürəyi” adlandırmış və onların davamlılığını, uzunömürlülüyünü xüsusi qeyd etmişdir (4, s. 258).

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində baş – head, ağız – mouth, ürək – heart, ayaq – foot, əl – hand, göz - eye sözləri somatik frazeologiyanın formalaşmasında fəal iştirak edir. Bu somatizmlər hər iki dildə somatik frazeoloji vahidlərin zəngin tematik qruplarının formalaşmasında əsas rol oynamışdır.

İngilis və Azərbaycan dillərində tərkibində “eye”-“göz” sözünü ehtiva edən somatik frazeologizmlər çoxluq təşkil edir. Göz insanın həyat fəaliyyətini təmin edən ən önəmli orqanlardan biridir. Elə bu səbəbdən də bizim üçün dəyərli olan insanları əzizləmək üçün “gözümün işığı” – “the light of my eyes” kimi ifadələrdən istifadə olunur. Bundan başqa “göz” komponenti ilə bağlı turn a blind eye – görməzdən gəlmək, nəyəsə göz yummaq; blue-eyed boy – baş tacı, gözbəbəyi, sevilən kimsə; to keep an (one’s) eye on somebody or something – göz qulaq olmaq; all eyes and ears – ehtiyatlı olmaq, diqqətli olmaq; have an eye for something – nədəsə bacarıqlı olmaq; catch one’s eye – diqqətini çəkmək və s. somatik birləşmələr mövcuddur.

“Baş” sözü ilə işlənən frazeoloji birləşmələr də olduqca çoxdur. Bu somatizmlər bütün hind-avropa dillərində müşahidə edilir. Azərbaycan dilində də “baş” komponenti ən məhsuldar komponentdir.

İngilis və Azərbaycan dillərində head – baş ilə yaranmış somatik frazeologiyalar aşağıdakı əsas tematik qruplara ayrılır:

1. İnsanın zehni fəaliyyətini və düşüncə tərzini ifadə edən somatic ferazeologizmlər:

- to come into one's head - ağılına gəlmək;
- to come into one's head - ağılına gəlmək;
- to bother one's head about something - başını aparmaq;
- to come to a head - nəyənsə üstündə baş sındırmaq və s.

2. Zehni qabiliyyətləri ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- to have a good head - yaxşı başı olmaq;
- keep a cool head – başını itirməmək (soyuqqanlı olmaq);
- to have a bad head for something - başı heç nədən çıxmamaq və s.

3. İnsan xarakterini ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- a cool head – soyuqqanlı, səbrli;
- a hot head -beyni qan, əsəbi və s.

4. İnsanın psixi vəziyyətini ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- bang the head against the wall – başını divardan divara vurmaq, peşman olmaq;

- to hand one's head - ruhdan düşmək və s.

5. İnsan davranışını ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- to use one's head - başını işlətmək və s.
“mouth - ağız” leksemi özünün spesifik funksional-semantikasına görə çoxlu frazeoloji birləşmələr yarada bilir, lakin bunların hamısı eyni mənanı daşımır və aşağıdakı tematik qruplara bölünür:

1. Nitq fəaliyyəti ilə bağlı prosesləri ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- to take the words out of someone's mouth – kiminsə ağızından söz almaq;

- keep one's mouth shut - ağızını yummaq, susmaq və s.

2. İnsanın emosional vəziyyəti ilə bağlı somatik ifadələr:

- to curl one's mouth - ağızını büzmək

3. İnsan xarakterini ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- one's tongue is dried in one's mouth - ağızında dili qurumaq (qorxmaq);

- not have a tongue in one's mouth - ağızında dili olmamaq (utancaq) və s.

İngilis və Azərbaycan dillərində “hand - əl” sözü ilə yaranmış somatik frazeologizmləri aşağıdakı tematik qruplara ayırmaq mümkündür:

1. İnsanın iş zamanı bacarığını, səyini, fəaliyyətini, xarakterizə edən somatik frazeologizmlər:

- a good/great hand -əindən hər iş gəlmək, əli qızıl;

- to play one's hands for all it is worth - məqsədinə nail olmaq üçün hər şeyə əl atmaq;

- poor hand at something - əindən bir iş gəlməmək.

2. İş yerinə yetirmə tərziyi ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- swift hand - əldən zirək;

- to hand down - asanlıqla;

- a numb hand - ehtiyatsız olmaq.

3. Birgə fəaliyyəti ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- to join hands - əl-ələ vermək;

to give a helping hand - kömək əlini uzatmaq.

4. İnsanın müsbət və mənfi keyfiyyətlər ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- to stain one's hands in blood - əllərini qana bulamaq;

- to have clean hands - əli təmiz olmaq, günahsız olmaq və s.

5. Yer/məkan mənalı somatik frazeologizmlər:

- at hand - əl altında;

- on all hand - əlini hara atırsa; hər yöndən.

6. Adət-ənənə, inancları ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- to ask for the hand of someone - evlilikdən öncə ailədən icazə almaq

7. Bir işi görmək istəyini bildirən somatik frazeologizmlər:

- to hold of smth. with both hands - (işdən) dördəlli yapışmaq;

- put one's hand to the plough - əlini daşın altına qoymaq, əzmlə çalışmaq.

8. Arzu, dilək, təbrik bildirən somatik frazeologizmlər:

- Health to your hands/ Your hands be healthy! - Əliniz var olsun!,
Əllərinizə sağlıq!

İngilis və Azərbaycan dillərində tərkibində “ürək” – “heart” somatizmlərinin olduğu frazeoloji vahidləri tematik baxımdan aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İnsanların xarakteri ilə bağlı olan somatik frazeologizmlər:

- to have a heart of gold – qızıl kimi ürəyi olmaq;
- a heart of stone – daş ürəkli;
- faint-hearted - ürəksiz (cəsarətsiz).

2. Sevgi konsepsiyası ilə bağlı olan somatik frazeologizmlər:

- to win someone’s heart – kiminsə ürəyini/qəlbini qazanmaq;
- to steal away someone’s heart – kiminsə ürəyini/qəlbini oğurlamaq;
- to take someone to one’s heart - ürəyini vermək.

3. Cəsarət, qorxu bildirən somatik frazeologizmlər:

- one’s heart is in one’s mouth – ürəyi ağızında olmaq;
- one’s heart sank – ürəyi düşmək.

4. Səmimilik ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- to wear one’s heart on one’s sleeve - ürəyindəki dilində olmaq;
- with all one’s heart and soul - canı könüldən, açıq ürəkliklə.

5. Müsbət və mənfi keyfiyyətlər ifadə edən somatik frazeologizmlər:

- half-heartedly – ürəksiz, istəksiz etmək;
- to laugh with all one’s heart – ürəkdən gülmək.

Ədəbiyyat

1. Axundov A.A. *Ümumi dilçilik*. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, s. 280
2. Hacıyeva Ə.H. *İngiliscə-azərbaycanca və azərbaycanca-ingiliscə somatik frazeoloji birləşmələr lüğəti*. Bakı: Nurlan, 2005
3. Hacıyeva Ə.H. *İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri*. Bakı: Nurlan, 2004
4. Hacıyeva Ə.H. *Müxtəlif sistemli dillərdə somatik frazeoloji birləşmələr*. Bakı: Nurlan, 2007.
5. https://www.academia.edu/11011834/Using_somatisms_in_phraseologic_unit_s_of_Modern_English_and_Uzbek_